

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Серія «Історичні науки»

Збірник наукових праць

ВИПУСК 25

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2016

ЗМІСТ

ОСТРОГІАНА

<i>Микола Близняк</i> ВІЗИТАЦІЯ ПАРАСКЕВО-П'ЯТНИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ОСТРОЗІ 1786 РОКУ	6
<i>Олександр Мельник</i> ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ М. КОВАЛЬСЬКОГО: ДИТЯЧІ ТА ЮНАЦЬКІ РОКИ (1929–1947)	14
<i>Інна Тарасенко</i> ЧОТИРИ ЛИСТИ М. П. КОВАЛЬСЬКОГО	22
<i>Олександр Денисюк</i> ФОРМУВАННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ ВІДРОДЖЕНОЇ ОСТРОЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ (1994–2000 РР.)	29

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

<i>Олена Циквас</i> ПОПАДІ, ПОПОВИЧІ, ПОПІВНИ ЯК УЧАСНИКИ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КНИГ ДУХОВНОГО СУДУ ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ЄПАРХІЇ КІНЦЯ ХVІІ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІІ СТ.)	35
<i>Аркадій Ткачук</i> СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ УМОВИ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РКЦ В ПЕРІОД ІНТЕГРАЦІЇ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ ДО РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ	42
<i>Мирон Гордійчук</i> ВОЛОДИМИР МЕНЧИЦЬ І ПЕТЕРБУРЗЬКА УКРАЇНСЬКА ГРОМАДА	48
<i>Ірина Жиленкова</i> ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ	54
<i>Андрій Нарадько</i> БЛАГОДІЙНІСТЬ У РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВИХ ТА СЕРЕДНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ КИЇВСЬКОГО НАВЧАЛЬНОГО ОКРУГУ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)	60
<i>Олександр Погуляєв</i> НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ	65
<i>Володимир Марчук</i> ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ РЕМІСНИЧИХ ЦЕХІВ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ В 1921-1939 РР.	73
<i>Наталія Романець</i> СЕЛЯНСЬКІ САМОСУДИ 1933–1936 РР.: ПРИЧИНИ, МАСШТАБИ, НАСЛІДКИ	82
<i>Іван Пушук</i> ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИКИ УСНОЇ ІСТОРІЇ ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАГЕДІЇ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ НА ТЕРЕНІ ОСТРОЗЬКОГО І ЗДОЛБУНІВСЬКОГО РАЙОНІВ У 1938-1944 РР.	92

Андрій Нарадько

БЛАГОДІЙНІСТЬ У РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВИХ ТА СЕРЕДНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ КИЇВСЬКОГО НАВЧАЛЬНОГО ОКРУГУ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Стаття присвячена дослідженню ролі благодійної допомоги у справі розвитку початкових та середніх навчальних закладів Київського навчального округу (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Благодійна допомога була важливою умовою розвитку та функціонування початкової та середньої освіти. Результати дослідження різних форм благодійної діяльності в галузі освіти в Україні кінця ХІХ – початку ХХ століть переконують у необхідності врахування набутого тоді досвіду для розвитку сучасної системи благодійної діяльності.

Ключові слова: *благодійність, початкова та середня освіта, позашкільна освіта, Київський навчальний округ.*

У силу різноманітних причин заклади освіти України переживають досить складний етап розвитку. Через недостатні обсяги фінансування державою вони знаходяться вкрай скрутному матеріальному становищі. Тому дослідження благодійної діяльності у сфері освіти в Україні є актуальною проблемою сьогодення. Оскільки радянською історичною наукою благодійність тлумачилася як буржуазне явище, вона на довгий час залишалася поза межами історичних студій. Лише після здобуття Україною незалежності з'явилися перші розвідки вітчизняних учених з історії благодійної діяльності. Вони засвідчили потребу об'єктивного вивчення та використання в сучасних умовах досвіду, набутого в процесі розвитку благодійної діяльності загалом та в галузі освіти зокрема.

Перші спроби дати загальну картину формування державної системи захисту пауперизованого населення та підтримки народної освіти зокрема були зроблені наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть. Особливої уваги заслуговують роботи відомого дослідника народної освіти Російської держави Я. Абрамова [1], який зробив спробу визначити добродійні джерела виникнення та розвитку освітніх закладів різного рівня. Одним із перших він наголосив на виключній ролі благодійності в заснуванні недільних шкіл, її значенні для розвитку та формування мережі закладів початкової та середньої освіти, підтримки учнів із незаможних прошарків населення.

Питання ролі благодійної діяльності в розвитку народної освіти досліджував І. Павловський. У монографії з історії полтавського дворянства він висвітлив його благодійну діяльність, зокрема допомогу початковим та середнім навчальним закладам [11]. У біографічному словнику державних, громадських, релігійних діячів він також подав відомості про найбільш визначних благодійників Полтавщини в царині освіти [12]. Деякі дані з історії створення недільних шкіл на Полтавщині ввів до наукового обігу Ф. Щербина [15].

У двадцятих роках ХХ ст. увага українських істориків до проблеми ролі благодійників у становленні освітніх закладів України другої половини ХІХ ст. значно зросла. Про це свідчать дослідження Д. Граховецького [4], Л. Миловидова [5], присвячені недільним школам та ролі громадських діячів у їх заснуванні та підтримці.

У дев'яностих роках ХХ ст. виходять праці, присвячені дослідженню освітньої справи, які містять відомості про благодійну складову їх життя (М. Ярмаченко [13], О. Сухомлинської [7], Л. Вовк [3]). Серед інших питання благодійної підтримки закладів освіти досліджуваного періоду висвітлено в роботах Ф. Ступака [14] в монографії про благодійні товариства Києва.

Об'єктом дослідження є процес розвитку та удосконалення форм надання допомоги з боку організацій, благодійних товариств та приватних осіб у сфері початкової та середньої освіти в Київському навчальному окрузі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Мета статті – виявити загальні принципи розвитку процесу надання благодійної допомоги у сфері початкової та середньої освіти наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Є всі підстави стверджувати, що благодійність відіграла суттєву роль у створенні та забезпеченні початкових навчальних закладів. По-перше, виключно на кошти благодійників існували недільні школи, проводились різноманітні читання. По-друге, досить суттєвим був їх внесок у фінансування початкових народних училищ.

Так, у Київському навчальному окрузі протягом 1899-1916 рр. частка благодійних внесків у фінансування початкових народних училищ складала від 9 до 43%, для ремісничих училищ – від 9 до 41%, для міських та повітових училищ – від 10 до 35%. Отже, в окремі роки благодійна допомога початковим навчальним закладам складала більше третини від загальної суми фінансових надходжень [6, с. 108].

Найбільші пожертвування протягом 1889-1908 рр. початкові народні училища отримували від сільських громад, які були зацікавлені в розвитку початкової освіти. Частка сільських громад у фінансуванні початкових народних училищ складала від 1,3% до 21,6% на рік. Суми пожертвувань міських громад початковим народним училищам протягом 1889-1916 рр. щороку збільшувалися. Частка міських громад у фінансуванні початкових народних училищ складала від 6,7% до 12,7% на рік. Пожертвування приватних осіб на користь початкових народних училищ складала від 1,1% до 9,1% їх загального фінансування. Протягом 1889-1904 рр. частка відсотків із пожертвуваних банківських рахунків у фінансуванні початкових народних училищ була незначною, проте досить стабільною (від 1,3% до 2,2%) [6, с. 109].

Міські громади протягом 1889-1916 рр. надавали найбільше пожертвувань для підтримки ремісничих училищ. Частка міських громад у фінансуванні ремісничих училищ складала від 4,1% до 35% (у більшості випадків – не менше 10%). Сума пожертвувань міських громад щорічно збільшувалася, крім 1902-1905 рр. На другому місці після міських громад за обсягом благодійних надходжень знаходились відсотки з пожертвуваних банківських рахунків, що становили від 0,82% до 6,9%. Станові пожертвування на ремісничі училища не були великими й складала від 0,2% до 6,1%. Міські та повітові училища протягом 1905-1916 рр. отримували найбільше благодійних пожертвувань від представників міських громад. Їх витрати на благодійну допомогу училищам істотно збільшувалися кожен рік. Частка міських громад у фінансуванні міських та повітових училищ складала від 6,8% до 16,6%. Відсотки з пожертвуваних банківських рахунків становили від 0,5% до 2,1%. Пожертвування приватних осіб на користь цих училищ складала від 0,3% до 17,2%, а станові пожертвування – від 0,08% до 1,9% [10, с. 238].

Нарешті, майже до кінця XIX століття благодійна підтримка була основним джерелом фінансування церковнопарафіяльних шкіл. Так, частка благодійних коштів у фінансуванні церковнопарафіяльних шкіл Київської єпархії протягом 1887-1888 рр. становила 85% (13299 крб. пожертвувань від різних осіб та організацій та 69135 крб. – від сільських громад) [8, с. 20].

Протягом 1895-1896 навчального року частка благодійних коштів у фінансуванні церковнопарафіяльних шкіл Київської єпархії складала 70% (від сільських громад – 166564 крб., від благодійників – 9646, від міських громад – 4561 крб., від церковнопарафіяльних братств та піклувань – 2500 крб.) [9, с. 53].

Щоправда в цей час спостерігалася тенденція збільшення обсягів пожертвувань, які надавалися церковнопарафіяльним навчальним закладам, і зменшення їх частки в загальному обсязі фінансування через зростання витрат Синоду та держави на утримання цих шкіл. Наприкінці XIX ст. держава збільшила фінансування церковнопарафіяльних шкіл від 12,5% загальних витрат у 1885 р. до 67,7% у 1902 р. Відповідно зменшилась частка благодійних коштів у фінансуванні церковнопарафіяльних шкіл. Так, частка церковнопарафіяльних братств та піклувань із 12,5% у 1885 р. зменшилася до 2,6% у 1902 р. Частка сільських громад із 43% у 1885 р. зменшилася до 10,8% у 1902 році. Частка окремих благодійників та попечителів шкіл із 16,7% у 1887 р. зменшилася до 9% у 1902 р. [2, с. 126].

Суму допомоги закладам початкової освіти важко підрахувати через те, що значну її частину надавали в натуральному вигляді (навчальні матеріали, речі, книжки та праця на користь закладу) й не завжди фіксували в документації. Тому реальні обсяги благодійної допомоги початковим навчальним закладам часто були більшими, ніж ті, що зазначалися у звітах. Благодійна допомога для закладів початкової освіти була відчутним та життєво необхідним джерелом матеріальних надходжень. Для таких навчальних закладів, як недільні школи та талмуд-тори, припинення надходження пожертвувань на їх користь означало припинення діяльності навчального закладу.

Суб'єктами благодійної допомоги початковим навчальним закладам були приватні особи, благодійні організації, метою яких і був розвиток народної освіти, установи та організації, поса-

дові особи, групи населення, що надавали станові пожертвування. Значний внесок у справу благодійної підтримки здійснювали як досить заможні особи, які жертвували навчальним закладам землю, гроші, будівельні матеріали, навчальні приладдя, так і менш забезпечені, що допомагали в силу своїх можливостей. Участь у благодійній діяльності брали представники всіх без винятку станів тогочасної України. Селяни та міські жителі не залишалися осторонь підтримки початкової освіти тому, що досить гостро відчували її необхідність. Вони допомагали в міру можливостей, встановлюючи обов'язкові станові пожертви, використовуючи громадські кошти та землю.

Таким чином, благодійна діяльність відіграла визначну роль у розвитку як позашкільної освіти, так і початкових навчальних закладів, що підпорядковувалися різним відомствам. Благодійна допомога в галузі освіти здійснювалася за такими напрямками: допомога навчальним закладам, допомога учням, допомога вчителям та підтримка позашкільного навчання. Допомогу навчальним закладам надавали грошима, землею, приміщеннями, речами, знижками під час продажу книжок, навчальних приладь, приміщень, особистою працею на користь закладу (благоустрій, проведення лекцій, концертів, вистав тощо). Початковим навчальним закладам надавалася допомога у створенні при них бібліотек та музеїв. Підтримку і допомогу для учнів здійснювали за такими напрямками: заснування стипендій, повне утримання учнів, безкоштовне надання підручників, навчальних посібників, одягу, харчів, забезпечення житлом, безкоштовне лікування. Допомогу вчителям надавали благодійники переважно у вигляді основної або додаткової платні за роботу. Підтримка позашкільного навчання відбувалася переважно шляхом проведення безкоштовних лекцій та читань для народу. Благодійна допомога відіграла значну роль у розвитку середньої освіти. Особливо відчутною вона була в забезпеченні безкоштовною освітою бідних учнів та в підтримці навчальних закладів.

Щоправда, частка благодійних коштів у загальному фінансуванні закладів середньої освіти була меншою, ніж закладів початкової освіти. Так, для чоловічих гімназій та прогімназій Київського навчального округу протягом 1889-1916 рр. частка благодійних коштів становила від 3,8% до 25,4% загального фінансування. Для жіночих гімназій та прогімназій Київського навчального округу ці кошти склали від 1,4% до 13%. А для реальних училищ Київського навчального округу – від 1,5% до 28%. Для чоловічих гімназій та прогімназій Київського навчального округу протягом 1889-1916 рр. частка відсотків із пожертвуваних банківських рахунків складала від 1,3% до 17,6% від загальних витрат. Частка пожертвувань міських товариств у фінансуванні чоловічих гімназій та прогімназій складала від 0,8% до 4%. Частка приватних пожертвувань коливалася від 2,2% до 7,7%. Для жіночих гімназій і прогімназій частка відсотків із пожертвуваних банківських рахунків складала від 0,3% до 2,3%. Частка пожертвувань міських товариств у фінансуванні жіночих гімназій і прогімназій складала від 0,5% до 9,5%. Доля пожертвувань окремих благодійників для цих навчальних закладів становила від 0,02% до 5,5% [6, с. 216].

У загальних витратах реальних училищ Київського навчального округу протягом 1889-1916 рр. відсотки з пожертвуваних банківських рахунків давали від 0,7% до 13%. Частка пожертвувань міських товариств становила від 0,8% до 13,8%. А пожертвування приватних благодійників склали від 0,01% до 23,4% [10, с. 345].

Допомогу середнім навчальним закладам надавали у формі підтримки під час заснування навчального закладу (будівництво приміщення, пожертвування грошей, землі, будівельних матеріалів та ін.), допомоги бідним учням (заснування стипендій, купівля одягу, взуття, навчальних посібників та ін.), допомоги під час створення бібліотек. Підтримка середніх навчальних закладів надходила від представників усіх станів тогочасної України. Для середніх навчальних закладів, як і для початкових, було характерне надходження допомоги у формі окремих пожертвувань, станових зборів, щорічних надходжень від почесних попечителів, пожертвування від різноманітних установ та товариств. Особливою активністю відрізнялися товариства допомоги бідним учням, що існували при переважній більшості навчальних закладів. Свідченням необхідності допомоги цих товариств учням є прагнення відкривати нові товариства такого типу при новостворених навчальних закладах, не зважаючи на певні труднощі процедури їх відкриття.

Благодійна допомога середнім навчальним закладам мала специфічні особливості: спостерігалася значна активність у наданні станових пожертвувань для навчання дітей бідних представників свого стану, обсяги пожертвувань середнім навчальним закладам були більшими в порівнянні з початковими, кількість товариств допомоги бідним учням на один середній навчальний заклад також була більшою, ніж у початкових, їх діяльність була результативнішою.

Не зважаючи на те, що середні навчальні заклади були краще забезпечені матеріально, вони теж гостро потребували благодійної допомоги. А благодійники зосередили свої сили на проблемах, що вимагали негайного вирішення питання щодо регулярних фінансових асигнувань: підтримки навчальних закладів та бідних учнів через інститут почесного попечительства та товариства допомоги нужденним учням.

Благодійна допомога була важливою умовою розвитку та функціонування початкової та середньої освіти в Україні. Результати дослідження різних форм благодійної діяльності в галузі освіти в Україні кінця XIX – початку XX ст. переконують у необхідності врахування набутого тоді досвіду для розвитку сучасної системи благодійної діяльності. Заслуговує на увагу практика фінансової діяльності благодійних товариств, її адресність та підконтрольність суспільству. Виважена фінансова політика сучасних благодійних організацій є одним із необхідних чинників їх існування та можливості подальшого надання допомоги.

Список використаних джерел та літератури:

1. Абрамов Я. Хроника народного образования / Я. Абрамов // Русская школа. – 1890. – № 4. – С. 147-155.
2. Верноподданнейший отчет обер-прокурора святейшего синода К. Победоносцева по ведомству православного вероисповедания за 1905-1907 годы. – СПб. : Синодальная типография, 1910. – 572 с.
3. Вовк Л. П. Історія дореволюційної освіти в Україні / Л. П. Вовк. – К. : УДПУ, 1994. – 226 с.
4. Граховецький Д. Перші недільні школи на Полтавщині та їх діячі (1860-1862 рр.) / Д. Граховецький // Україна. – 1928. – Кн. 4. – С. 51-78.
5. Миловидов Л. Недільні школи на Чернігівщині в 1860 рр. / Л. Миловидов // Чернігів і північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. – К. : Державне видавництво України, 1928. – С. 431-442.
6. Нарадько А.В. Благодійність у розвитку освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX століть) [Текст] : Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Нарадько Андрій Валерійович ; Полтавський держ. педагогічний ун-т ім. В.Г.Короленка. – Полтава, 2002. – 222 с.
7. Нариси з історії українського шкільництва (1905-1933). – К., 1996. – 304 с.
8. Отчет о состоянии школ церковно-приходских и грамоты Киевской епархии за 1887-1888 учебный год // Киевские епархиальные ведомости. – 1889. – № 4-5. – С. 18-22.
9. Отчет о состоянии школ церковно-приходских и грамоты Киевской епархии за 1895-1896 учебный год. – К. : Типография Н. Т. Корчак-Новицкого, 1897. – 72 с.
10. Отчет попечителя Киевского учебного округа за 1916 год. – К., 1917. – 628 с.
11. Павловский И. Ф. К истории полтавского дворянства (1802-1902 гг.). Очерк по архивным данным / И. Ф. Павловский. – Вып. 1. – Полтава : Издание Полтавского дворянства, 1906. – 277 с.
12. Павловский И. Ф. Полтавцы. Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. / И. Ф. Павловский. – Полтава : Издание Полтавской ученой архивной комиссии, 1914. – 294 с.
13. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.) : Нариси / М. Д. Ярмаченко. – К. : Радянська школа, 1991. – 384 с.
14. Ступак Ф. Я. Благодійні товариства Києва (друга половина XIX – початок XX ст.) / Ф. Я. Ступак. – К. : Хрещатик, 1998. – 208 с.
15. Щербина Ф. А. История Полтавского земства. Дореформенный период и введение земских учреждений / Ф. А. Щербина. – Вып. 1. – Полтава, 1914. – 238 с.

Стаття надійшла до редколегії 30.01.2016 р.

Андрей Нарадько

БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТЬ В РАЗВИТИИ НАЧАЛЬНЫХ И СРЕДНИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ КИЕВСКОГО УЧЕБНОГО ОКРУГА (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX В.)

Статья посвящена исследованию роли благотворительной помощи в деле развития начальных и средних учебных заведений Киевского учебного округа (конец XIX – начало XX в.). Благотворительная помощь была важным условием развития и функционирования начального и среднего образования. Результаты исследования различных форм благотворительной деятельности в области образования в Украине конца XIX – начала XX веков убеждают в необходимости учета приобретенного тогда опыта для развития современной системы благотворительной деятельности.

Ключевые слова: *благотворительность, начальное и среднее образование, внешкольное образование, Киевский учебный округ.*

Andriy Naradko

CHARITY IN DEVELOPING PRIMARY AND SECONDARY EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF KYIV EDUCATIONAL REGION (THE END OF 19TH – BEGINNING OF 20TH CENTURY)

The given article is devoted to investigating the role of charitable assistance in developing primary and secondary educational establishments of Kyiv educational region (the end of 19th – beginning of 20th century). Different forms of giving assistance to educational establishments like their foundation, necessary equipment supply, and poor pupils' support are analyzed. Charitable assistance was an important factor of primary and secondary education developing and functioning. The results of investigating the different forms of charitable assistance in the educational field of Ukraine at the end of 19th – the beginning of 20th century, convince in the necessity of considering the experience got at that time for the development of the modern charitable assistance activity.

Key words: *charity, primary and secondary education, Kyiv educational region.*